

PROFESOR BOHUSLAV RAÝMAN JAKO SPOLUPRACOVNÍK OTTOVA SLOVNÍKU NAUČNÉHO¹

KAROL BÍLEK

PROFESSOR BOHUSLAV RAÝMAN AS A COLLABORATOR OF OTTO'S ENCYCLOPAEDIA

The aim of this study, based mainly on extant correspondence, is to complete the portrait of the well-known Czech chemist Bohuslav Raýman (1852–1910). It focuses on his activities related to editing and authorship of entries in Otto's Encyclopaedia. This article includes an edition of several letters he exchanged with another editor of the Encyclopaedia, Professor T. G. Masaryk.

Key words: Bohuslav Raýman – Otto's Encyclopaedia – T. G. Masaryk – 1880s–1890s

Jedním z významných spolupracovníků Ottova slovníku naučného byl český chemik prof. Bohuslav Raýman. Vypisovat jeho životní osudy není cílem tohoto příspěvku.² Uveďme pouze stručně hlavní životní fakta.

Narodil se v Sobotce, malém městě mezi Mladou Boleslaví a Jičínem, 7. prosince 1852. Jeho otec August Raýman (1819–1863) zde byl listovním okresního úřadu. V Sobotce začal chodit do školy, ale po otcově smrti se rodina přestěhovala do Mladé Boleslavi, kde absolvoval hlavní školu a v letech 1864–1872 gymnázium.³ Po studiu chemie v Praze (Vojtěch Šafařík), v Bonnu (Friedrich August Kekulé) a v Paříži (Charles Adolph Wurtz, Charles Friedel) se vrátil do Prahy a roku 1877 se stal asistentem a po roce soukromým docentem chemie na Českém polytechnickém ústavu Království českého (od roku 1879 České vysoké škole technické), roku 1882 docentem honorovaným. Tohoto postu se vzdal roku 1907.

V postavení docenta začal roku 1887 působit i na pražské české Karlo-Ferdinandově univerzitě, kde získal roku 1886 titul PhDr. Roku 1890 se zde stal mimořádným a roku 1897 řádným profesorem. V roce 1902/3 byl děkanem filozofické fakulty, v následujícím roce proděkanem.⁴

¹ Tato práce vznikla jako součást řešení Výzkumného záměru MSM 0021620827 *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes*, jehož nositelem je FF UK v Praze.

² Neuvádím proto v prvních dvou částech práce podrobnější poznámkový aparát. Přehled Raýmanova života a díla např. Bohuslav BRAUNER, *Prof. Dr. Bohuslav Raýman*, Almanach České akademie 21, 1911, s. 148–162.

³ Podrobněji o rodu, mládí a středoškolských studiích Karol BÍLEK, *Bohuslav Raýman a Sobotka*, Zpravodaj Šrámkovy Sobotky 47, 2010, č. 5, s. 6–7, č. 6, s. 5–6.

⁴ Archiv Univerzity Karlovy Praha (dále AUK), fond Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, k. 53, i. č. 616, osobní spis Bohuslava Raýmana, a další doklady. Viz též Soňa ŠTRBÁNOVÁ, *Pedagogická práce Bohuslava Raýmana. K výuce organické a fyzikální chemie na českých vysokých školách koncem 19. a začátkem 20. století v Praze*, Dějiny věd a techniky (dále DVT) 11, 1978, č. 2, s. 82–95.

Při založení České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění (dále ČAVU) byl zvolen roku 1890 řádným členem a tajemníkem II. třídy, od roku 1899 do smrti působil jako generální tajemník ČAVU.⁵ Pracoval také v různých akademických komisích. Byl rovněž mimořádným členem Královské české společnosti nauk. Patřil k odpůrcům praxe Rukopisů královédvorského a zelenohorského.

Redigoval *Časopis Spolku chemikův českých, Živu* (s Františkem Marešem, později s Bohumilem Němcem), *Listy chemické* (s Karlem Preisem), *Českou revui* (s Jaroslavem Vrchlickým), *Bulletin International*, *Věstník a Rozpravy ČAVU* i *Věstník KČSN, OSN, Památník 2. sjezdu českých lékařů a přírodozpytců*; od roku 1877 publikoval v zahraničí. Největšími a nejnámějšími díly prof. Raýmana jsou *Chemie organická pro vysoké učení české* (s Milanem Nevolem 1881, 2 sv.), *Chemie organická* (1895–1896, 2 sv.), *Chemie theoretická* (1884), *Chemie v biologii* (1892), *Uhlohydraty a glykosidy* (1893), *Inverse sacharosy vodou* (s Otakarem Šulcem 1896), *Vědy přírodní a technické na sklonku století* (1891), *Kekule rytíř ze Stradonic, zakladatel chemie organické* (1897), *Rozmach chemie mezi vědami přírodními* (1901), *Přírodovědec a otázky dneška* (posmrtně 1913, red. Bohumil Němec).⁶

Dne 12. května 1885 se v pražském kostele u sv. Štěpána oženil s dcerou okulisty, univ. prof. Josefa Schöbla Bertou (1866–1945). Měli tři syny. Profesor Bohuslav Raýman zemřel 22. září 1910 v Praze ve věku 58 let, pohřben je na Smíchově na Malvazinkách (oddělení C I 26). Nad rakví promluvili profesori Karel Vrba, Bohuslav Brauner a Emil Votoček. Hrob je dnes ve velmi špatném stavu.

* * *

Rovněž vznik myšlenky vydat Ottův slovník naučný a realizace celého záměru byly v literatuře již mnohokrát zpracovány. Veřejnost s nimi seznámil jak sám věhlasný nakladatel v posledním svazku základní řady OSN, tak mnozí pamětníci a později historici a publicisté. Připomeňme alespoň Jaroslava Švehlu,⁷ Jiřího Špěta,⁸ Stanleyho B. Winterse,⁹ Stanislava Balíka,¹⁰ Františka Koláře,¹¹ Dagmar Hartmanovou,¹²

⁵ Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR Praha (dále MÚA AV ČR), Archiv AV ČR, fond ČAVU, k. 202, i. č. 258, osobní spis Bohuslava Raýmana; tamtéž, fond ČAVU, zápisy o schůzích. Viz též Jiří BERAN, *200 let organizace české vědy. II. třída ČAVU v letech 1891–1914*, DVT 4, 1971, č. 4, s. 193–208 a Jan JANKO, *Spor Mareš – Raýman a Česká akademie věd a umění*, in: *Práce z dějin Akademie věd, serie A, svazek 5*, Praha 1997, s. 31–76.

⁶ Podrobná bibliografie prací Bohuslava Raýmana dosud není zpracována. Soupis hlavních prací uvádí Soňa ŠTRBAŇOVÁ, *Bohuslav Raýman a rozvoj vědecké práce v Čechách na rozhraní 19. a 20. století*, DVT 12, 1979, č. 3, s. 129–144.

⁷ Jaroslav ŠVEHLA, *Jan Otto. Kus historie české knihy*, ed. Robert Sak, Jinočany 2002, 320 s. textu a 48 s. fotografických příloh. Zde i další literatura.

⁸ Jiří ŠPĚT, *K počátkům Ottova slovníku naučného* (dále OSN), Strahovská knihovna 4, 1969, s. 226–244.

⁹ Stanley B. WINTERS, *Jan Otto, T. G. Masaryk and the Czech National Encyclopedia*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 31, 1983, s. 516–542; Týž, *Sto let českého encyklopedismu 1860–1959: od F. L. Riegra a Jana Oty k T. G. Masarykovi a Bohumilu Němcovi*, Časopis Matice moravské 121, 2002, č. 2, s. 339–398.

¹⁰ Stanislav BALÍK, *Ke dvěma výročím základní řady Ottova slovníku naučného (1888–1908)*, Časopis Národního muzea – řada historická 157, 1988, č. 1–2, s. 85–93.

¹¹ František KOLÁŘ, *Jan Otto – knihovník a nakladatel*, Historický obzor 8, 1997, č. 3–4, s. 91–93.

¹² Dagmar HARTMANOVÁ, *Historie československé encyklopedistiky do roku 1945*, Národní knihovna 11, 2000, č. 1, s. 15–21; TÁŽ, *Historie československé encyklopedistiky 1945–1992*, Národní knihovna 11, 2000, č. 2–3, s. 80–88.

Josefa Tomeše,¹³ Pavla Muchku¹⁴ a Svatopluka Herce.¹⁵ Proto opět jen stručná rekapitulace.

V Čechách existovala do počátku 80. let 19. století jediná obecně přístupná naučná encyklopedie – Riegrův Slovník naučný. Mladý ambiciózní nakladatel Jan Otto si někdy v té době uvědomil, že tento slovník rychle zastarává a má četné nedostatky. V rozhovorech s přáteli (Josef Thomayer, Karel Chodounský, Emerich Maixner aj.) uvažoval o vydání díla typu konverzačního lexikonu. Když se o jeho záměru dozvěděla širší veřejnost, přihlásil se ke spolupráci zkušený redaktor Slovníku naučného Jakub Malý a načrtl osnovu Národní encyklopedie české (1884). Malý ale 7. března 1885 zemřel a Otto marně hledal redaktora. Odmítl Antonín Rezek i další. Česká veřejnost ovšem vydání tohoto díla očekávala a vyžadovala. Její očekávání podpořil i T. G. Masaryk v *Athenaeu*,¹⁶ s nímž Otto svůj záměr také již dlouho projednával. A tak se nakladatel nakonec dohodl s tímto mladým, vzdělaným a nebojácným univerzitním profesorem a 22. září 1885 podepsali smlouvu, jíž Masaryk převzal funkci hlavního redaktora Velké české ilustrované encyklopedie.

Ten se pustil nadšeně do práce. Načrtl program díla, vyhlédl si odborné redaktory, koncem října rozeslal dopisy možným spolupracovníkům, s mnohými jednal sám. Encyklopedie měla být abecední, nikoliv oborová. Otto zřídil redakční kancelář, jejímž šéfem se stal Emanuel Kovář (1861–1898). Začaly se zpracovávat hesláře a další přípravné materiály, vyhledávat spolupracovníci, překládat cizí podklady. Do toho však nepříznivě zasáhly počátky zvláště Masarykových bojů o Rukopisy. Řada přihlášených spolupracovníků odvolala svou účast, sám hlavní redaktor měl stále méně času věnovat se redakční práci, až 27. února 1887 na svou funkci rezignoval a za svého nástupce doporučil Otakara Hostinského. Ten nebyl proti, ale ani jemu se nepodařilo přesvědčit své kolegy na univerzitě, aby slíbili spolupráci (odmítal především Jan Kvíčala), a tak nakonec redakci nepřevzal.

Jan Otto zoufale hledal dále, neboť jeho pověsti nesloužily nesplněné sliby o termínu zahájení vydávání Ottova slovníku naučného (jak se definitivně ustálil název díla), obavy z plánovaných obdobných podniků konkurence ani stále vzrůstající náklady, které do podniku vkládal (koncem roku 1887 dosáhly výše 40 000 zlatých). V nouzi nejvyšší se obrátil na profesora Václava Vladivoje Tomka jako doyena českého univerzitního profesorského sboru – a v polovině roku 1887 se členy kolektivní vrchní redakce stali univerzitní profesori František Josef Studnička, Jaromír Čelakovský a Emerich Maixner jako zástupci fakult filozofické, právnické a lékařské, dále profesori techniky Otakar Feistmantel a Josef Šolín; posléze přistoupili i profesori teologické fakulty Klement Borový a František Krásl. Šéfem

¹³ Josef TOMES, *Přehledy bádání a historiografických studií. Biografický slovník českých zemí. Tradice a výhledy české biografické encyklopedistiky*, Český časopis historický 106, 2008, č. 4, s. 869–882; Týž, *Encyklopedie a doba*, in: Jindřich Dějmek – Josef Hanzal (edd.), *České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka*, Praha 1997, s. 515–530; Týž, *Cestami novodobé české biografické encyklopedistiky*, in: Marie Makariusová – Pavla Vošahlíková (edd.), *Metodické problémy moderní biografistiky*, Praha, 2010, s. 68–77.

¹⁴ Pavel MUCHKA, *Jan Otto (1841–1916). Osudy slavného českého nakladatele*, FF UK Praha, Ústav hospodářských a sociálních dějin, Praha 2000; Týž, *Jan Otto – příběh českého nakladatele*. Přednáška v rámci Týdně vědy a techniky, pořádaná 3. 11. 2008 v budově Akademie věd ČR na Národní třídě v Praze.

¹⁵ Svatopluk HERC, *Jan Otto, podnikatel, politik a kulturní činitel 1841–1916*, bakalářská práce, FF UK Praha, Ústav hospodářských a sociálních dějin, Praha 2009.

¹⁶ Tomáš G. MASARYK, *Jak zvelebovati naši literaturu naukovou*, *Athenaeum* 2, 1884/5, č. 9, 15. 6. 1885, s. 270–275. V tomtéž ročníku, č. 10, 15. 7. 1885, s. 320, je optimistické oznámení T. G. Masaryka o přípravách vydání ilustrované encyklopedie v nakladatelství Jana Otty.

kanceláře se stal Josef J. Kořán. Jan Otto požádal 13. července 1887 všechny dosud přihlášené autory, aby dali souhlas k zapsání svých jmen mezi spolupracovníky nové redakce. Většinou uspěl.

A tak se 25. ledna 1888 (někde se uvádí datum 22. 1. 1888) objevil na trhu 1. sešit 1. svazku Ottova slovníku naučného. Nakonec jich bylo (bez Doplnků) 631, rozložených do 27 svazků. Na 27 789 stranách bylo 139 418 hesel a 4888 obrázků, krom toho slovník měl 479 příloh. Podílelo se na něm 1100 spolupracovníků. Ottovi vadilo zdouhavé tempo vydávání jednotlivých sešitů, posléze i rostoucí náklady, takže nakonec dosáhl jak zrychlení prací, tak vynechávání některých méně důležitých hesel či jejich zestručnění.¹⁷

Velká oslava ukončení vydávání Slovníku se konala v Praze 3. června 1908. Ale to se již začalo plánovat 2. vydání díla pod redakcí prof. Karla Kadlece. Záměr se však neuskutečnil. Urychleně vyšly roku 1909 jen Doplnky a Dodatky jako 28. svazek Slovníku. A také se objevil v letech 1904–1906 dvoudílný Malý Ottův slovník naučný, redigovaný Františkem Adolfem Šubertem. Další slovníková díla vydaná v Ottově nakladatelství zde neuvádím.

Pro úplnost pouze dodejme, že pod vrchní redakcí prof. Bohumila Němce začal v Ottově nakladatelství vycházet i tzv. Ottův slovník naučný nové doby. V časopise *U Ottů*¹⁸ z roku 1927 je zpráva, že je v tisku 29. svazek Ottova slovníku naučného – ve skutečnosti se slovník objevil roku 1930 při dokončení 1. svazku 1. dílu již pod novým doplněným názvem a se samostatným číslováním. Špatná ekonomická situace donutila Ottovy dědice přenechat v roce 1935 (po dokončení 2. svazku 3. dílu – poslední heslo Majo) další vydávání díla nakladatelství Novina. Zde vyšel roku 1936 1. svazek 4. dílu, ale vlivem 2. světové války nebyl OSN ND dokončen ani zde (jako poslední vyšel 2. svazek 6. dílu roku 1943, poslední heslo Užok, další připravená sazba byla údajně po roce 1945 rozmetána).

* * *

Jedním z hlavních aktérů příprav a vydávání Ottova slovníku naučného se stal také Bohuslav Raýman. Bohužel celkový jeho podíl na práci redakce nemůžeme podrobně dokumentovat, neboť nemáme dostatek písemných podkladů. Raýmanova písemná pozůstalost je zachována fragmentárně v jediném archivním kartonu v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze¹⁹ a materiály k uvedené problematice neobsahuje. Nejsou ani v pozůstalosti Masarykově v Archivu ÚTGM²⁰ – jeho přijatá korespondence také není zdaleka zachována v úplnosti. Rovněž v dostupných fondech dalších skutečných i možných spolupracovníků OSN nic podstatného nenajdeme.

Zbývá tedy archiv Ottova nakladatelství. Je uložen v Literárním archivu Památníku národního písemnictví jako součást archivního fondu Jan Otto.²¹ Jeho 386 archivních kartonů bylo nedávno zpracováno, ovšem fond vykazuje značné mezery. Byly způsobeny nejen poněkud chaotickým předáváním písemností do Národního muzea v Praze a tamním

¹⁷ Výsledky tohoto záměru může i laik pozorovat na rozsahu jednotlivých svazků OSN z počátku a konce abecední řady.

¹⁸ *U Ottů*, 1927, č. 3.

¹⁹ Karol BÍLEK, *Bohuslav Raýman (1852–1910). Písemná pozůstalost*, Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP), edice inventářů číslo 444, Praha 1989, 8 s.

²⁰ MÚA AV ČR, Archiv ÚTGM, fond Tomáš G. Masaryk.

²¹ *Jan Otto (1841–1916), významný český nakladatel a společenský činitel*. Inventář archivního fondu zpracoval Karol Bílek a kol., dosud nepublikováno.

nakládáním s nimi, ale i skutečností, že část nejvzácnějších archiválií zůstala v majetku rodiny a bylo s nimi libovolně nakládáno (získali je sběratelé rukopisů, např. rakovnický Otomar Spěváček²² nebo později jako jednotliviny i Literární archiv Památníku národního písemnictví). Největší ztráty byly však způsobeny již v samotném nakladatelství, kde se staré nepotřebné písemnosti skartovaly, případně se užívaly jako makulatura (psaly se na ně kopie dopisů apod.). To postihlo i materiály redakce OSN, kde jsou např. celkem podrobně dokumentována hesla k počátečním písmenům abecedy (korespondence s autory, redakční práce, upomínání autorů aj.), ale zbytek je zachován jen výjimečně. Existuje dokonce domněnka, že redakční písemnosti těchto dalších hesel OSN (cca od písmene M) byly předány do nakladatelství Novina, když převzalo vydávání OSN ND – a zmizely zde spolu s rukopisy posledních dvou nevydaných svazků OSN ND.

Proto můžeme i Raýmanovu účast na vzniku Ottova slovníku naučného rozkrýt jen částečně. Písemně doložitelné styky Masaryka s Raýmanem existují od listopadu 1884,²³ ale znali se asi již dříve (Masaryk přišel do Prahy roku 1882 a v následujícím roce založil časopis *Athenaeum*, do něhož Raýman od 3. čísla 1. ročníku přispíval, zvláště přehledy a recenze nové chemické literatury domácí i zahraniční – střídavě s Bohuslavem Braunerem). Přispívat nepřestal ani po ukončení spolupráce T. G. Masaryka s Ottovým nakladatelstvím, jak vidíme z dalších ročníků *Athenaeae*.

Na přípravách OSN se Raýman začal podílet ještě předtím, než Masaryk přijal funkci hlavního redaktora, a to jako odborný koordinátor pro veškerou chemii. Svědčí o tom Masarykův seznam hlavních spolupracovníků i nedatovaný obsáhlý dopis,²⁴ ve kterém Raýman Masarykovi jmenuje řadu možných spolupracovníků pro jednotlivé chemické disciplíny a vyslovuje kritické připomínky k redakci připravenému hesláři. S největší pravděpodobností právě na tento dopis odpovídá náhodně zachovaný Masarykův lístek z 24. srpna 1885, v němž zve Raýmana na schůzku, „*kde můžeme mluvit o věcech*“.²⁵

Další zachovaný Raýmanův dopis z 16. července 1887, adresovaný redakci Ottova slovníku naučného, je zřejmě odpovědí na rozmnožený dopis Jana Otty z 13. července 1887, jímž, jak jsem již uvedl, nakladatel žádá přihlášené spolupracovníky o souhlas k zapsání jejich jmen do seznamu spolupracovníků nové redakce. Raýman píše: „*Děkuji za pozvání ku spolupracovníctví. Odpovědí, že přistupuji, jest veliká část materiálu A chemického, který jsem na vyzvání tehdejší redakce již v prosinci leta minulého byl odevzdal a který zajisté slavná redakce nynější taktéž v držení má.*“²⁶

V následném dopise z 19. srpna 1887, jehož adresátem byl nový vedoucí kanceláře Slovníku Josef J. Kořán,²⁷ neskrývá Raýman své rozhořčení nad prací redakce, která mu chce zaslat, pravděpodobně ke kontrole, některá hesla, která již definitivně upravil. „*Kdo píše ta hesla, odkud je bere, k čemu centrální kancelářská hesla, když jsou redaktori pro specialní vědy?*“ Dopis končí: „*Jelikož otázek takých mám více, dovolím sobě za čtrnácte dní,*

²² Karol BÍLEK, *Otomar Spěváček. Písemná pozůstalost*, LA PNP, edice inventářů číslo 314, Praha 1976, 9 s.

²³ MÚA AV ČR, Archiv ÚTGM, fond T. G. Masaryk, korespondence – I – 10, dopis B. Raýmana T. G. Masarykovi z 19. 11. 1884. Viz přílohu.

²⁴ LA PNP, fond Jan Otto, korespondence, nedatovaný dopis B. Raýmana T. G. Masarykovi asi ze srpna 1885. Viz přílohu.

²⁵ MÚA AV ČR, Archiv ÚTGM, fond T. G. Masaryk, korespondence – I – 11, opis dopisu T. G. Masaryka B. Raýmanovi z 24. 8. 1885. Viz přílohu.

²⁶ LA PNP, fond Jan Otto, korespondence, dopis B. Raýmana redakci OSN z 16. 7. 1887.

²⁷ Josef J. Kořán (1838–1912), novinář, ředitel kanceláře OSN (1889–1892), později kanceláře ČAVU.

*jakmile do Prahy se navrátím, Vás, ctěný pane, navštívit, kdež o všem bližším se dohodneme“.*²⁸ Šlo zřejmě o nevyjasněné kompetence mezi redakcí a odborným redaktorem chemické části Slovníku, které se v brzké době vyřešily. Redakce pak posílala Raýmanovi žádosti²⁹ o určení autorů dalších hesel, jejich dodaná hesla ke schválení či k úpravě apod. Zdálo se, že pokračování spolupráce bude probíhat bez komplikací, ale nebylo tomu tak.

Občas se zajískřilo, třeba v listopadu 1887, kdy Raýman hledal svůj rukopis hesla alchymie, nebo v dubnu 1888 kvůli aluminium – hliníku.³⁰ To již Raýman odeslal Kořánovi delší, téměř výhrůžný dopis jako odpověď na jeho nedochovaný list. Mj. píše: „... *faktum jest, že jsem článek aluminium a články o sloučeninách aluminia napsal a dodal před 3 měsíci a že mi posíláte ráčíte seznam článků z aluminia, kde moje články jsou vynechány, ale na místo nich jsou již zařaděny články od pánů, u nichž bych článků těch já – redaktor chemie – nebyl objednal. [...]*

V mých člancích, které jsem už po korektuře Vaší kanceláři provedené obdržel, jsou opravy, přeškrťování, vsuvky podle nějakého pramene (snad starého slovníku³¹ aneb slovníku pana Bačkovského³²) – které si prostě musím zakázati. Korektor; bezpochyby pan Sobotka,³³ osmělil se místo jmen, která jsem napsal já, psáti jiná, přetrhával prostě celá místa i roky knih, které jakožto prameny slouží, dělal otázníky atd. Vůbec dovolil sobě věci, které pouze mně, zodpovědnému redaktoru, u cizích článků jsou dovoleny. [...]

Posíláje články neopravené, prosím, abyste ráčil požádati jiného chemika za redaktora, ostatně možno, že by to mohl prostě vésti někdo z kanceláře. [...]

*P. S. Kdyby se některý z článků mých, které tam jsou u Vás, neměl panu korektorovi líbit, prosím, aby mi bez oprav byl zaslán. Pracuju dvanácte lét v chemii, i publikoval jsem původní práce své po anglicku, francouzsku i po německu, ještě nikdy jsem se neptal korektora na jeho mínění.“*³⁴

Kořánova (opět nedochovaná) odpověď Raýmana zřejmě uspokojila, protože v následujícím dopise z 12. dubna 1888 smířlivě a konstruktivně navrhuje: „*Na ctěný dopis ze dne 10. tohoto měsíce dovoluji sobě Vás o poshování požádati. V sobotu (ten týden) smluvím se o modus vivendi s pány zástupci medicínské chemie, pak bych promluvil s pány prof. Lamblem³⁵ a Vávrou³⁶ jakožto s redaktory partií s chemií se stýkajících a uvidíme, jak další bude možným. Myslím ale, že by neškodilo, kdybyste ráčil dát sestaviti seznam článků chemických a chemii příbuzných a my bychom snad pak vpřed mohli material rozděliti na pány spolupracovníky, aby kolize přestaly.“*³⁷

V dalších měsících pokračovala Raýmanova spolupráce s kanceláří Slovníku a jejím ředitelem J. J. Kořánem bez větších problémů. Ze stručných dopisů či připsů na formulářích

²⁸ LA PNP, fond Jan Otto, korespondence, dopis B. Raýmana J. J. Kořánovi z 19. 8. 1887.

²⁹ Tamtéž, dopis J. J. Kořána B. Raýmanovi ze 17. 10. 1887 s poznámkami B. Raýmana.

³⁰ Tamtéž, navštívenka B. Raýmana J. J. Kořánovi z [25. 11. 1887] a dopis B. Raýmana J. J. Kořánovi ze 4. 4. 1888.

³¹ Rozumí se Riegrův Slovník naučný.

³² Zřejmě miněny první sešity Slovníku naučného. Díl XII. Opravy a doplňky. Praha 1890. František Bačkovský (1854–1908) dílo vydával jako pokračování Slovníku naučného, redigovaného F. L. Riegrem a J. Malým, který vydávalo Kobrovo nakladatelství v letech 1860–1874.

³³ Primus Sobotka (1841–1925), spisovatel a redaktor, jeden z vedoucích pracovníků Ottova nakladatelství.

³⁴ LA PNP, fond Jan Otto, korespondence, dopis B. Raýmana J. J. Kořánovi ze 4. 4. 1888.

³⁵ Jan Křtitel Lambl (1826–1909), profesor hospodářství na České vysoké škole technické, odborný spisovatel.

³⁶ Antonín Vávra (1848–1928), profesor mechanické technologie České vysoké školy technické.

³⁷ LA PNP, fond Jan Otto, korespondence, dopis B. Raýmana J. J. Kořánovi z 12. 4. 1888.

žádostí o zpracování či revizi jednotlivých hesel³⁸ se třeba dozvídáme, že Raýman musel urgovat výplatu svého honoráře,³⁹ doporučoval „*Článek pana Hromádka*⁴⁰ *raďte zahoditi, obsahuje nesprávnosti*“⁴¹ žádal „*Pod článek ‚amidy‘, prosím, nekladte moji šifru*“⁴² nebo sděloval, že urgovaná hesla „*odevzdal můj sluha už předešlý pátek*“⁴³ apod.

Také spory s korektory a redaktory bývaly dále na programu vzájemné korespondence, jak svědčí Raýmanův dopis z 30. dubna 1889: „*Ke korektuře článků měl bych rád rukopisy, neboť jsou změny způsobené korektory někdy nemístné, ba chybné. Článek asparagin je příliš dlouhý a detailovaný, nepřipíšu k němu ničeho, spíše bych jej zkrátil, kdyby nebyl psán redaktorem odborným.*“⁴⁴ A podobně 29. května 1889: „*... někdo přeložil grafit ‚čedičem‘. To je ovšem nesmysl, který jsem proto přeškrtl. Jest to opět důkaz, že po korektuře filologů měl by článek dostati opět redaktor odborný, aby chyby těch pánů opravil.*“⁴⁵

A znovu další pochvaly, výtky či návrhy řešení: „*Články ty mohou odpadnouti, z toho důvodu jsem je nenapsal...*“⁴⁶ „*Článek Bessemerův proces jest výborný, jak jsem předpokládal, navrhuje pana ing. Walda*⁴⁷ ...“⁴⁸ „*Článek ‚astralit‘ není správný, posílám zaň jiný...*“⁴⁹ „*Článek barvení vyžádám sám od pana Kruisa,*⁵⁰ *až se vrátí...*“⁵¹ „*Barvení, barvířství – prosím raďte rychle poprositi pana prof. Antonína Bělohoubka,*⁵² *pan Kruis nás nechal na holičkách...*“⁵³ „*Život pana doktora Augusta Bělohoubka*⁵⁴ *necht' napíše pan prof. Jiruš,*⁵⁵ *spadá to do jeho oboru...*“⁵⁶ „*Boryt je článek botanický, vynecháme.*“⁵⁷

Posléze nastal znovu do krajnosti vyhocený spor. Počal ho Raýman 5. května 1891, když Kořánovi napsal: „*Dozvěděl jsem se včera ve Vaší kanceláři, že články ‚Cellulosa‘, ‚Celubid‘, kteréž podle přiloženého kanceláři pořázeného seznamu měl jsem psáti, a napsal já, byly bez mého vědomí – jakožto redaktora chemické části slovníku odevzdány jinému pánovi. Prose za vysvětlení i zároveň za prohlédnutí ostatních na přiloženém archu mi vyhrazených článků, zdaž souhlasí se záznamy Vašími – znamenám se v účtě.*“⁵⁸ Odpověď psal Kořán až 20. června 1891, kdy už měl na stole další Raýmanův stručný dopis ze 4. června

³⁸ Tamtéž, dopisnice B. Raýmana J. J. Kořánovi z 20. 4. 1888.

³⁹ Tamtéž, dopis B. Raýmana J. J. Kořánovi z 18. 10. 1888, Kořán téhož dne odpověděl, odpověď neznáme.

⁴⁰ František Hromádka (1831–1911), středoškolský profesor v Táboře, matematik a fyzik.

⁴¹ LA PNP, fond Jan Otto, korespondence, navštívenka B. Raýmana J. J. Kořánovi z 29. 10. 1888, Kořánovu odpověď z téhož dne neznáme.

⁴² Tamtéž, dopis B. Raýmana J. J. Kořánovi 29. 11. 1888. Kořánovu odpověď ze 4. 12. 1888 neznáme.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Tamtéž, dopis B. Raýmana J. J. Kořánovi ze 30. 4. 1889. Kořánovu odpověď z 1. 5. 1889 neznáme.

⁴⁵ Tamtéž, dopis B. Raýmana J. J. Kořánovi z 29. 5. 1889.

⁴⁶ Tamtéž, přípis na dopise redakce OSN B. Raýmanovi, psaný 15. 6. 1889.

⁴⁷ František Wald (1861–1930), profesor teoretické a fyzikální chemie Českého vysokého učení technického.

⁴⁸ LA PNP, fond Jan Otto, korespondence, koncept dopisu B. Raýmana zaslaný J. J. Kořánovi bez podpisu 18. 8. 1889. Odpověď Kořánova z 5. 9. 1889 není zachována.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ Karel Kruis (1851–1917), profesor kvasné chemie České vysoké školy technické.

⁵¹ Viz poznámku 48.

⁵² Antonín Bělohoubek (1845–1910), profesor kvasné chemie České vysoké školy technické.

⁵³ LA PNP, fond Jan Otto, korespondence, dopis B. Raýmana J. J. Kořánovi z 27. 12. 1889.

⁵⁴ August Bělohoubek (1847–1908), profesor farmaceutické chemie filozofické fakulty pražské české univerzity.

⁵⁵ Bohuslav Jiruš (1841–1901), profesor farmakologie lékařské fakulty pražské české univerzity.

⁵⁶ LA PNP, fond Jan Otto, korespondence, dopis B. Raýmana J. J. Kořánovi z 20. 3. 1890.

⁵⁷ Tamtéž, dopis B. Raýmana redakci OSN ze 7. 7. 1890. Srovnaj Raýmanovy přípisy na žádosti redakce OSN adresované 31. 5. 1890 B. Braunerovi.

⁵⁸ Tamtéž, dopis B. Raýmana J. J. Kořánovi z 5. 5. 1891. Kořánovu odpověď z 20. 6. 1891 neznáme.

1891, adresovaný „*Ctěná kancelář Slovníku Ottova! Prosim, aby mi dále nic více zasíláno nebylo, neboť vystoupil jsem z redakce, i vystoupení své ohlásil již redakci ústně.*“⁵⁹ Taktéž na formuláři datovaném 20. června 1891 a žádajícím Raýmana o zpracování hesel cerasin, ceresin a cerin, se objevila pouze redakční poznámka: „*vynechati též*“.⁶⁰

Jak vážně pan profesor myslel své vystoupení z redakce, nevíme. Další dochovaný dopis je v redakčním archivu Ottova nakladatelství zachován až z 29. srpna 1898, adresován je asi vedoucímu pracovníku podniku Jakubu Loukotovi⁶¹ a vyplývá z něho, že Raýman se dále podílel na redakční práci, neboť píše: „*Články pro Slovník naučný moji úvaze laskavě zaslané nemohu doporučiti, jsou tam zbytečná hesla a obsah jest vypsán z první nahodilé knihy.*“⁶² Ovšem v posledním dochovaném dopise z 27. října 1899 sděluje pln rozhořčení asi novému vedoucímu kanceláře OSN Primu Sobotkovi: „*Výmínil jsem si svého času přísně, aby do mých článků v Ottově slovníku naučném nebylo ničeho vpisováno aniž věcně opravováno. Nějaký písař redakční odvážil se do článku Lavoisier vepsati nakonec Jahn J. Vr.*⁶³ *Ant. V. L. (Praha 1894)*⁶⁴ *a podepsal moji šifru Rn. Jelikož pozoruji, že redaktor nemá smyslu pro obsah článků – vystupuji dnes definitivně z ní a prosím, aby mi nic zasíláno nebylo.*“⁶⁵ Proč právě tato drobnost byla záminkou ukončení spolupráce, nevíme. Objasnění nepřináší ani 9. díl OSN dokončený roku 1895, kde na stránce oznamující přibylé a zemřelé spolupracovníky nacházíme stručné redakční sdělení: „*Prof. K. Lukášovi*⁶⁶ *svěřeno odborné redaktorství chemické technologie...*“ Proč tedy Raýman redigoval chemická hesla ještě nejméně v letech 1898–1899? A kdo je redigoval pak?

Na tyto a mnohé další otázky z dochovaných archivních materiálů odpověď nenajdeme. Obtížné by bylo také sledovat, zda Raýmanovy konflikty s redakcí kvůli zasahování do hesel po odborné revizi či ztráty písemností v redakci byly ojedinělé či zda se s nimi potýkali i jiní odborní redaktori. To je však námět na samostatnou studii stejně jako posouzení kvality chemických hesel s ohledem na dobu jejich publikování, případně pozdější kritickou reflexi.

Předchozí odstavce přinášejí asi vše podstatné, co se můžeme dozvědět o spolupráci prof. Bohuslava Raýmana s nakladatelstvím Jana Otty při vzniku a postupné realizaci projektu OSN. Že drobná mravenčí redaktorská práce už koncem století stále více zaměstnaného Raýmana zmáhala (profesor na FF UK 1897, generální tajemník Akademie věd 1899 atd.), je jisté. Stejně tak je jisté, že nepřerušil přátelské a pracovní styky s Janem Ottou a dále redigoval zde vydávanou Živu.⁶⁷ A rovněž styky s Masarykem pokračovaly, Raýman sledoval jeho práce a některé také recenzoval; naopak Masaryk respektoval jeho názory.⁶⁸

Na vznik a úroveň největší české, dosud užívané encyklopedie – Ottova slovníku naučného, měl velký podíl, a na koncepci jejího chemického oboru bezesporu rozhodující vliv.

⁵⁹ Tamtéž, dopis B. Raýmana kanceláři OSN ze 4. 6. 1891.

⁶⁰ Tamtéž, dopis redakce OSN B. Raýmanovi z 20. 6. 1891. Je možné, že nebyl odeslán.

⁶¹ Jakub Loukota (1859–1934), redaktor, dlouholetý vedoucí pracovník Ottova nakladatelství.

⁶² LA PNP, fond Jan Otto, korespondence, dopis B. Raýmana Panu říditeli [Jakubu Loukotovi?] z 29. 8. 1898.

⁶³ Jiljí Vratislav Jahn (1838–1902), básník, politik, ředitel Vyšší reálné školy v Pardubicích.

⁶⁴ Antonie Laurent Lavoisier (1743–1794), francouzský chemik. Jeho český životopis napsal Jiljí Vratislav JAHN, *A. V. Lavoisier. Jeho život a práce*, Praha 1894.

⁶⁵ LA PNP, fond Jan Otto, korespondence, dopis B. Raýmana Ctěnému panu redaktoru [Primu Sobotkovi?] z 27. 10. 1899.

⁶⁶ Karel Lukáš (1857–1918), chemik, profesor Obchodní akademie v Praze.

⁶⁷ Časopis *Živa* vycházel u Jana Otty v letech 1891–1915. B. Raýman ji obnovil s F. Marešem.

⁶⁸ Sr. Zdeněk NEJEDLÝ, *T. G. Masaryk*, IV, Praha 1937, s. 190.

Pro toto konstatování ani nemusíme počítat všechna hesla, označená v OSN značkou Rn, ani hodnotit úroveň jejich zpracování. V dobovém kontextu byla na úrovni tehdejšího stavu poznání, navíc obvykle doplněna odkazy na nejdůležitější domácí, ale hlavně světovou odbornou literaturu. Tu Raýman pozorně sledoval a často u nás recenzoval.

Spolupráce Bohuslava Raýmana s Janem Ottou přinesla české chemii a české vědě vůbec prospěch. Škoda, že pro nedostatek pramenů ji nemůžeme ještě hlouběji osvětlit.

* * *

Příloha: Edice dochované vzájemné korespondence T. G. Masaryka a B. Raýmana

Ediční poznámka: Ediční úpravy byly provedeny podle příručky Ivana ŠTŮVÍČKA a kol., *Zásady pro vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002. Byl upraven pravopis, opraveny zřejmé chyby a psaní velkých písmen podle současné pravopisné normy, doplněna interpunkce a rozepsána některá zkrácená slova. Výraz *aby Jste* byl upraven na *abyste*. Naopak ponechány byly dobově podmíněné tvary (*specialní, material, otázník, lét* apod.).

Za pomoc při přípravě tohoto příspěvku děkuji své manželce Mgr. Haně Kábové.

1.

Dopis B. Raýmana T. G. Masarykovi, Praha, 19. listopadu 1884.

Velectěný pane profesore!

Dovolil jsem sobě zaslat recenzi o chemii páně Šafaříkové⁶⁹ do redakce⁷⁰ Vaší.

Co do přání druhého, nemohu doslovně vyhovět. Nechal jsem v laboratoři své opakovat práci, která vyšla v Učené společnosti a o níž a priori soudný chemik musil říci, že nemá nejen žádné ceny, nýbrž že pracovník ten opíraje se o „profesora chemie“ nemá i s oporou svou ani ponětí o tom, jak se pracuje. Práce naše je čistě chemická, bude proto uveřejněna v listech chemických.

Kdybyste, pane profesore, chtěl, mohli bychom zajisté nalézt dosti materialu i vyvstat proti té, jak dobře pravíte, „čistě“ společnosti. Navštívím Vás, dovolíte-li, v té příčině; račte mi udat čas a popřípadě i místo možného rozhovoru.

V úctě veškeré

Raýman

MÚA AV ČR, fond T. G. Masaryk, KOR – I – 10. Originál, rkp. Psáno perem na jedné straně dopisního papíru s tištěným záhlavím SPOLEK ČESKÝCH CHEMIKŮ. (Česká polytechnika.). V dataci předtištěno V PRAZE, dne.....188..

⁶⁹ Vojtěch Šafařík (1829–1902), významný chemik a astronom, profesor České vysoké školy technické. Raýmanova recenze Šafaříkovy knihy *Počátkové chemie* vyšla v Athenaeu 2, 1884/5, č. 3, 15. 12. 1884, s. 67–68.

⁷⁰ Rozumí se do redakce Athenaea.

2.

Dopis B. Raýmana T. G. Masarykovi, [pravděpodobně Praha, před 24. 8. 1885].

Velectěný pane profesore!

Srdečné díky za Vaši důvěru.

Hesla jsem viděl, ale neuspokojila mne, neračte se prosím příliš držet encyklopedií německých (Meyera⁷¹), rozdělení zde bývá velmi nestejné.

Ustavičné opakování amonium jest myslím zbytečné. Amonium – viz amonaté sloučení, k př. amonium – chlorid viz amonaty chlorid.

Dále jsem pro to, aby se staré Preslovy⁷² výrazy příliš nezaváděly, nikdo jim nerozumí. Rozměry článků ponechte redaktorům.

Životopisy chemiků vynikajících a některé historické partie, fotografie prof. V. Šafařík.

Chemii anorganickou, část teoretickou, chemii analytickou, část teoretickou – pánové Preis⁷³ a Brauner.⁷⁴

Chemii kvasnou, lihovarnictví a pivovarnictví – p. docent Kruis.

Cukrovarnictví – p. Neumann⁷⁵ (Sirotčí ulice č. 5). (Ten si na jednotlivé věci vybere nejlepší síly.)

Dehet a jeho industrie – p. ředitel J. Durchánek⁷⁶ (v Mühlheimu nad Rýnem u Coeln am Rhein) a Raýman.

Barvy mineralní – p. Vorel,⁷⁷ chemik Hornburger Farben und chemische Fabrik zu Hornburg vor der Höhe, Německo.

Svítiplyn, amoniak – p. Šebor Fr.,⁷⁸ továrník, Praha.

Metalurgii – p. Preis.

Bakterie – technická stránka – p. Kruis.

Chemie hospodářská – p. Farský,⁷⁹ ředitel hospodářské školy v Táboře (mnoho píše a roztahaně, ale to se zrediguje).

Chemie fyziologická – p. Horbaczewski⁸⁰ a Mareš.⁸¹

Chemie organická – Raýman.

Chemie teoretická – p. Brauner a Raýman.

Historie chemie – Raýman.

Technické části anorganické – p. Preis.

Profesoři Štolba⁸² a Ant. Bělohoubek se mohou též požádat, ač teprv snad v jednotlivých případech bychom je požádali.

⁷¹ Joseph Meyer (1796–1856), německý nakladatel, vydal mj. *Grosses Konversationslexikon*.

⁷² Jan Svatopluk Presl (1791–1849), přírodovědec, hlavní tvůrce novodobého českého odborného názvosloví.

⁷³ Karel Preis (1846–1916), profesor anorganické a analytické chemie na České vysoké škole technické.

⁷⁴ Bohuslav Brauner (1855–1935), profesor anorganické a analytické chemie na pražské české univerzitě.

⁷⁵ Karel Cyril Neumann (1856–1919), praktický chemik, zvláště v oboru cukrovarnictví, odborný spisovatel.

⁷⁶ J. Durchánek – bližší údaje nebyly zjištěny.

⁷⁷ Vorel – bližší údaje nebyly zjištěny.

⁷⁸ František Šebor (1838–1904), chemik, pražský továrník, držitel několika patentů, odborný spisovatel.

⁷⁹ František Farský (1846–1927), ředitel hospodářské školy v Táboře, odborný spisovatel.

⁸⁰ Ivan Horbaczewski (1854–1942), profesor lékařské chemie na pražské české univerzitě, politik.

⁸¹ František Mareš (1857–1942), profesor fyziologie na pražské české univerzitě, přítel, později odpůrce Raýmanův.

⁸² František Štolba (1839–1910), profesor chemické technologie na České vysoké škole technické.

Prosím dále, kdyby snad byla nějaká schůze svolána, aby se dal celému podniku jednotný ráz. Ke schůzi aby byli pozváni redaktoři, kteří by program měli jaksí hotový – ostatní spolupracovníci by pak svými radami program mohli co možno zaokrouhlit a ujednat.

U veškeré úctě

Raýman

LA PNP, fond Jan Otto, korespondence. Originál, rkp. Psáno perem na třech stranách dvouarchu.

3.

Lístek T. G. Masaryka B. Raýmanovi, [Královské Vinohrady], 24. srpna 1885.

24. 8. 1885. Díky za dopis!

Od čtvrtka – pondělka mohu být doma, kdykoli chcete přijít. Ustanovte, prosím, dobu a dle chuti i místo, kdy a kde můžeme mluvit o věcech.

Poroučím se

T. G. Masaryk

MÚA AV ČR, fond T. G. Masaryk, KOR – I – 11. Opis korespondenčního (?) lístku, rkp. Součástí opisu jsou následující údaje:

Adresa: „Pan docent Raýman B., Václavské náměstí [škrtnuto 64] 1476.

Pošta měla razítko: Königliche Weinberge 28/8 85 Král. Vinohrady. Německý text na prvním místě.“

V pravém horním rohu opisu je kancelářská signatura: „5303/34“.

Opis doprovází sdělení, psané na stroji, adresované nezjištěnému doktorovi (pravděpodobně z Kanceláře prezidenta republiky):

„Vážený pane doktore!

Náhodou se mi dostal do rukou lístek s textem, jak jsem jej opsal výše. Majitel tohoto lístku dr. Raýman mladší,⁸³ nejstarší syn po profesoru Raýmonovi [!], tehdy ještě nebyl na světě a neví tudíž, o co běželo.

Lístek byl založen v knize jako čtenářské znamínko, nálezce z něho má velkou radost.

Srdečně Vás pozdravuji R. J. Vonka.“⁸⁴

Pod Vonkovým dopisem je razítko s jeho bydlištěm: „PRAHA XIII-SPOŘILOV, Druhá jihozápadní 1077“.

KAROL BÍLEK

Profesor Bohuslav Raýman als Mitarbeiter am Ottův slovník naučný (Ottos Konversationslexikon)

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag versucht, den Anteil von Prof. Bohuslav Raýman an Konzeption und Realisierung der Chemietemata in Ottos Konversationslexikon festzustellen. Zunächst wird ein kurzer Lebenslauf dieses bedeutenden

⁸³ Bohuslav Raýman ml. (1886–?), spisovatel, redaktor ČTK.

⁸⁴ Rudolf Jordán Vonka (1877–1946), pedagog, kmenolog.

Chemikers geboten, der an der Tschechischen Technischen Hochschule und an der Philosophischen Fakultät der Tschechischen Karl-Ferdinands-Universität in Prag wirkte und zudem Generalsekretär der Tschechischen Akademie des Kaisers Franz Joseph für Wissenschaften, gesprochenes Wort und Kunst war, darüber hinaus Autor zahlreicher Publikationen, Lehrbücher und Aufsätze sowie Redakteur mehrerer Periodika. Kurz in Erinnerung gerufen werden auch Entstehung und Verwirklichung des Projekts von Ottos Konversationslexikon und die Beteiligung T. G. Masaryks daran. Der Hauptteil zeigt Raýmans Anteil an den Vorarbeiten und am Redigieren der Schlagwörter zum Stichwort Chemie. Dokumentiert ist auch der Stil seiner redaktionellen Arbeit, die häufigen Streitfälle mit den Redakteuren und schließlich seine Resignation als Fachredakteur. Einer völligen Klärung dieser Problematik steht der Mangel an Quellen im Wege. Den Beitrag ergänzt eine Edition von Fragmenten des Briefwechsels zwischen B. Raýman und T. G. Masaryk.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter